

بررسی میزان اشتراک شخصی مجله‌های خارجی توسط اعضای هیأت علمی گروه مهندسی مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران و مقایسه مجله‌های مورد اشتراک آنها با موجودی کتابخانه‌های آن دانشگاه‌ها^۱

سهیلا صوفی^۲

چکیده: امروز نقش اطلاعات و کاربرد آن در تمام سطوح جامعه فرایندی جدی و حیاتی به شمار می‌آید. نشریات ادواری بیشترین استفاده‌کنندگان را در مراکز علمی مانند دانشگاه دارند و اعضای هیأت علمی جهت مطالعه و روزآمد نگه داشتن اطلاعات خود نیاز به مجله در زمینه موضوعی مورد علاقه خود دارند. این پژوهش برآن است تا با استفاده از تحقیق پیمایشی به بررسی میزان اشتراک شخصی مجله‌های علمی خارجی توسط اعضای هیأت علمی گروه مهندسی مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران بپردازد و مجله‌های مورد اشتراک آنها را با موجودی کتابخانه‌های آن دانشگاه‌ها مقایسه کند.

مقدمه

کتابخانه‌های تخصصی به سرعت گسترش می‌یابند و نیازهای اطلاعاتی مراجعان به کتابخانه در زمینه‌های مربوط به هدف‌ها و کار آن سازمان را برطرف می‌کنند. افزایش اطلاعات در

۱. برگرفته از: سهیلا صوفی، "بررسی میزان اشتراک شخصی مجله‌های خارجی توسط اعضای هیأت علمی گروه مهندسی مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران و مقایسه مجله‌های مورد اشتراک آنها با موجودی کتابخانه‌های آن دانشگاه‌ها (در سال‌های ۹۷ و ۹۸). به راهنمایی آقای حسین مختاری معمار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، ۱۳۷۸.
۲. کارشناس ارشد کتابداری کتابخانه گروه مهندسی مکانیک دانشگاه تهران.

رشته‌های فنی و علوم وابسته که سرعت تغییر و تحولات آن نسبت به سایر رشته‌ها بیشتر است به‌خوبی مشاهده می‌شود. افزایش فعالیت‌های پژوهشی سبب پیدایش تخصص‌های جدید شده و حاصل این فعالیت‌ها به‌صورت مقاله‌های علمی در کتاب‌ها و به‌خصوص مجله‌ها منعکس می‌شود. مجله‌ها به‌دلیل سرعت و کثرت نشر از اهمیت به‌سزایی برخوردارند. به‌طوری‌که مهمترین بخش یک کتابخانه تخصصی بخش نشریات ادواری آن است. کتابخانه‌های تخصصی فنی و مهندسی موظف به تهیه مجموعه‌ای غنی از مجله‌ها تخصصی جهت استفاده اعضای هیأت علمی و پژوهشگران هستند. با افزایش حق اشتراک مجله‌ها در مقام مقایسه با سال‌های قبل به انتخاب صحیح مجله‌ها بیشتر پی می‌بریم. افزایش مداوم حق اشتراک مجله‌ها و بودجه محدود هر کتابخانه معضلی جدی است که ذهن همه کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی را به خود مشغول داشته است. کتابداران ناگزیرند ضمن بالابردن کیفیت خدمات و فراهم‌کردن مطالب مورد نیاز مراجعان، به‌گونه‌ای بودجه خود را با روند افزایش قیمت مجله‌ها هماهنگ سازند. با وجود آن که بسیاری از کتابخانه‌های فنی و مهندسی منابع لازم را تهیه می‌کنند و آماده ارائه خدمات به اعضای هیأت علمی و دانشجویان هستند، اما مشاهده می‌شود بسیاری از اعضای هیأت علمی دانشکده‌های فنی شخصاً نسبت به اشتراک مجلات اقدام می‌کنند. شاید دلیل آن نیاز به دستیابی به منابع جدید برای مطالعات پژوهشی مناسب و ارائه اطلاعات بهتر به دانشجویان باشد. در این پژوهش سعی آن است تا میزان اشتراک شخصی مجلات علمی خارجی توسط اعضای هیأت علمی گروه مهندسی مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران تعیین شود. سپس آن مجله‌ها با موجودی کتابخانه‌های محل خدمت هر کدام از اعضای هیأت علمی مقایسه شده و دلایل اشتراک شخصی اعضای هیأت علمی شناخته شود.

هدف و فایده پژوهش

اهداف مورد نظر این پژوهش عبارتند از:

۱. تعیین میزان اشتراک شخصی مجله‌ها علمی خارجی توسط اعضای هیأت علمی گروه مکانیک دانشگاه‌های فنی و مهندسی مستقر در تهران؛
۲. مقایسه عنوان‌های مورد اشتراک با موجودی عنوان‌های مجلات در کتابخانه‌های گروه مکانیک دانشگاه‌های فنی و مهندسی مستقر در تهران برای سال‌های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸؛
۳. تعیین دلایل اعضای هیأت علمی گروه مکانیک دانشگاه‌های فنی و مهندسی مستقر در تهران نسبت به اشتراک شخصی مجلات.

فرضیه پژوهش

با توجه به محدودیت ارزی و عدم سفارش مجله‌ها مورد نیاز اعضای هیأت علمی از طریق کتابخانه از یک سو، و احتیاج مبرم و غیرقابل انکار اعضای هیأت علمی به اطلاعات که از نظر فن آوری و کاربرد صنعتی به عنوان ماده خام در پدید آمدن هر نوع دستاورد بشری نقش اساسی ایفا می‌کند از دیگر سو آنها را وادار به اشتراک شخصی مجلات کرده است. لذا با توجه به هدفی که در این پژوهش دنبال می‌شود فرضیه زیر ارائه می‌گردد.

“کمتر از ۵۰ درصد از عنوان‌های مجله‌های علمی خارجی مورد اشتراک اعضای هیأت علمی جامعه مورد پژوهش در کتابخانه‌های محل خدمت آنها موجود است.”

پرسش‌های اساسی پژوهش

- در طول سال‌های ۹۷-۱۹۹۸ میلادی چند درصد از اعضای هیأت علمی مورد پژوهش از سهمیه ارزی برای اشتراک مجله‌های مورد نیاز خود استفاده کرده‌اند؟
- آیا همه اعضای هیأت علمی در جامعه مورد پژوهش به یک میزان به اشتراک شخصی اقدام کرده‌اند؟

- چه درصدی از مجله‌های مورد اشتراک اعضای هیأت علمی در جامعه مورد پژوهش با موجودی مجله‌های کتابخانه‌های محل خدمت آنها مشترک است؟

- دلایل اشتراک شخصی آنها چیست؟

- موانع و مشکلات استفاده از مجله‌های موجود در کتابخانه‌های محل خدمت اعضای هیأت علمی در جامعه مورد پژوهش چیست؟

- آیا همه اعضای هیأت علمی در جامعه مورد پژوهش مجلات علمی خود را به موقع دریافت می‌کنند؟

- آیا همه اعضای هیأت علمی از عوامل تهیه مجلات اعم از کارگزار و ناشر رضایت دارند؟

روش و جامعه پژوهش

روش این پژوهش پیمایشی است و جامعه مورد پژوهش اعضای هیأت علمی تمام وقت و نیمه وقت گروه مهندسی مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران هستند که در سال ۷۷-۱۳۷۸ (۹۸-۹۹) فعالیت آموزشی - پژوهشی داشته‌اند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

پس از بررسی جداگانه اعضای هیأت علمی دانشکده مکانیک شش دانشگاه دولتی فنی و مهندسی مستقر در تهران، بررسی جمعی و مقایسه‌ای برای دانشکده‌های مهندسی مکانیک تمامی دانشگاه‌ها انجام گرفت که نتایج زیر حاصل شد. دلایل اشتراک شخصی هر یک از اعضای هیأت علمی دانشکده‌های مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی و درصد فراوانی دلایل اشتراک مجله‌های علمی خارجی توسط اعضای هیأت علمی مورد مطالعه برحسب دانشگاه‌های محل خدمت

نام دانشگاه	کمبود مجلات در کتابخانه		نبودن مجلات مورد نظر در کتابخانه		عدم رضایت از نحوه امانت		دسترسی راحت‌تر به مجلات شخصی	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
تهران	۱	۲۰	۱	۲۰	۰	۰	۳	۶۰
صنعتی شریف	۱	۳۳/۳۳	۲	۶۶/۶۷	۰	۰	۰	۰
تربیت مدرس	۲	۶۶/۶۷	۱	۳۳/۳۳	۰	۰	۰	۰
صنعتی امیرکبیر	۱	۲۰	۴	۸۰	۰	۰	۰	۰
خواجه نصیرالدین طوسی	۲	۶۶/۶۶	۱	۳۳/۳۴	۰	۰	۰	۰
علم و صنعت	۱	۳۳/۳۳	۱	۳۳/۳۳	۰	۰	۱	۳۳/۳۴
جمع	۸		۱۰		۰	۰	۴	

براساس اطلاعات مندرج در جدول ۱. بارزترین دلیل اشتراک شخصی اعضای هیأت علمی نبودن مجله‌ها مورد نظر کتابخانه است و اکثریت اعضای هیأت علمی آن را دلیل اشتراک شخصی خود ذکر کردند. پس از آن کمبود مجله‌ها در کتابخانه محل خدمت دلیل اشتراک شخصی آنان بود. پیامد آن دلایلی مانند دسترسی راحت‌تر به مجله‌های شخصی و عدم رضایت از نحوه امانت قرار می‌گیرد. دلایل دیگری که در پرسشنامه پیش‌بینی نشده بود از قبیل عضویت در انجمن‌های بین‌المللی و آشنایی با فن‌آوری روز مهندسی در مراتب بعدی قرار می‌گیرد.

جدول ۲. توزیع فراوانی و درصد فراوانی میزان اشتراک شخصی مجله‌های علمی خارجی توسط اعضای هیأت علمی مورد مطالعه برحسب دانشگاه‌های محل خدمت

نام دانشگاه		مشترک		غیرمشترک	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۵	۲/۴۳	۲۸	۱۳/۵۹		
۳	۱/۴۶	۵۳	۲۵/۷۳		
۳	۱/۴۶	۱۷	۸/۲۵		
۵	۲/۴۳	۴۰	۱۹/۴۱		
۳	۱/۴۶	۱۹	۹/۲۲		
۳	۱/۴۶	۲۷	۱۳/۱۰		
۲۲	۱۰/۷	۱۸۴	۸۹/۳		

با نگاهی به جدول ۲ مشاهده می‌شود میزان اشتراک مجله‌های علمی خارجی توسط اعضای هیأت علمی گروه مهندسی مکانیک دانشگاه تهران و دانشگاه صنعتی امیرکبیر با ۲/۴۳ درصد بیش از سایر دانشگاه‌های مورد مطالعه است.

تحلیل نهایی و نتیجه‌گیری

پس از دریافت ۷۳ پاسخ از ۲۰۶ نفر اعضای هیأت علمی دانشکده‌های مهندسی مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران و تحلیل پاسخ‌ها نتایج زیر حاصل شد:

از ۷۳ نفر اعضای هیأت علمی که به سؤالات جواب دادند ۲۲ نفر مجله خارجی مشترک هستند و ۵۱ نفر علت عدم اشتراک خود را کمبود سهمیه ارزی و گرانی مجله‌های خارجی و نداشتن توانایی مالی ذکر کرده‌اند. عده‌ای علاوه بر این مشکلات، مراحل پرداخت ارز و تهیه فرم‌های اولیه اشتراک را از موانع اشتراک مجله‌ها می‌دانند.

در شش دانشگاه فنی و مهندسی مورد مطالعه، تعداد اعضای هیأت علمی که دارای مدرک دکتری هستند بیش از کسانی است که مدرک تحصیلی فوق‌لیسانس دارند.

همچنین تعداد استادیاران در همه دانشگاه‌های مورد پژوهش بیش از تعداد سایر مراتب علمی بوده است. دانشکده‌های مهندسی مکانیک دو دانشگاه تربیت مدرس و دانشگاه علم و صنعت فاقد اعضای هیأت علمی در رتبه استادی بودند.

تعداد مشترکان مجلات خارجی در دانشگاه تهران و دانشگاه صنعتی امیرکبیر بیش از سایر دانشگاه‌ها بوده و تعداد مشترکان چهار دانشگاه دیگر تقریباً درصد یکسانی را نشان می‌دهد. دلایلی را که اعضای هیأت علمی برای اشتراک شخصی مجلات عنوان کرده‌اند. در وهله نخست فقدان مجله‌های علمی مورد نظر در کتابخانه و پس از آن کمبود مجله‌ها در کتابخانه محل خدمت است.

در مورد منابع مالی خرید مجله‌های علمی خارجی، اعضای هیأت علمی که از طریق ارز آزاد برای اشتراک شخصی مجله‌ها اقدام می‌کنند، بیش از دو برابر کسانی هستند که از ارز دولتی استفاده می‌کنند و ۳۱/۸ درصد آنها به‌طور رایگان مجله‌های خارجی را مشترک هستند.

۸۶/۳۷ درصد از اعضای هیأت علمی مجله‌هایی را که مشترک هستند به‌موقع دریافت می‌کنند. همین درصد از اعضای هیأت علمی از عامل دریافت مجله‌ها اعم از کارگزار یا ناشر مجلات مورد اشتراک خود رضایت دارند.

۷۲/۸ درصد از اعضای هیأت علمی مورد مطالعه اعلام داشتند مجله‌هایی را که مشترک هستند در کتابخانه محل خدمتشان وجود ندارد.

به‌طور کلی دلایل عمده‌ای که اعضای هیأت علمی مورد مطالعه درباره اشتراک شخصی عنوان کرده‌اند به ترتیب اولویت عبارتند از:

۱. فقدان مجله‌های مورد نظر در کتابخانه محل خدمت
 ۲. کمبود مجله‌ها در کتابخانه محل خدمت
 ۳. نبود شماره‌های پیشین و جاری مجله‌ها
 ۴. تأخیر در دریافت مجله‌ها
 ۵. منطبق نبودن مقررات کتابخانه با نیازهای اعضای هیأت علمی
 ۶. کمبود وسایل فتوکپی و تکثیر
- مشکلاتی که در تهیه ارز و خرید مجله‌ها وجود دارد عبارتند از:

۱. کمبود سهمیه ارزی
 ۲. عدم اعلام به‌موقع ارز
 ۳. مشکلات پرداخت ارز
 ۴. طولانی بودن مراحل پرداخت ارز
 ۵. مشکلاتی که در تهیه پیش‌فروم اشتراک وجود دارد
- نتایجی که از مقایسه عناوین مجلات مورد اشتراک اعضای هیأت علمی با عناوین مجلات موجود در کتابخانه‌های محل خدمت آنان گرفته شده به ترتیب عبارتند از:

الف. دانشگاه تهران: در سال ۱۹۹۷، ۴۴/۴ درصد از مجله‌های مورد اشتراک اعضای هیأت علمی با عناوین مجلات کتابخانه گروه مکانیک مشترک بوده و این تعداد در سال ۱۹۹۸ تقلیل یافته و به ۳۳/۳ درصد رسیده است.

ب. دانشگاه صنعتی شریف: ۲۵ درصد از عناوین مجلات علمی خارجی مورد اشتراک اعضای هیأت علمی (با هزینه شخصی) در کتابخانه محل خدمت آنها وجود دارد و این تعداد در

مقایسه با مجلات موجود در سال ۱۹۹۸ افزایش یافته و به ۵۰ درصد رسیده است.

ج. دانشگاه تربیت مدرس: هیچ یک از عناوین مجلات علمی خارجی مورد اشتراک اعضای هیأت علمی (با هزینه شخصی) در کتابخانه‌های محل خدمت آنها در سال‌های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ موجود نیست.

د. دانشگاه صنعتی امیرکبیر: ۲۵ درصد عناوین مجلات مورد اشتراک اعضای هیأت علمی با عناوین مجلات کتابخانه در سال ۱۹۹۷ مشترک بوده و در سال ۱۹۹۸ تغییری را نشان نمی‌دهد. ه دانشگاه خواجه نصیرالدین طوسی: در کتابخانه دانشکده مکانیک این دانشگاه هیچ یک از مجلات مورد اشتراک اعضای هیأت علمی در دو سال ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ وجود ندارد.

ی. دانشگاه علم و صنعت: ۲۸/۵ درصد عناوین مجلات مورد اشتراک اعضای هیأت علمی (با هزینه شخصی) با مجلات کتابخانه محل خدمت در سال ۱۹۹۷ یکسان بوده و در سال ۱۹۹۸ تغییری نکرده است. با توجه به مطالب و نتایج فوق می‌توان نتایج یافته‌های این پژوهش را به صورت اختصار چنین بیان کرد:

فقدان مجله‌های مورد نظر در کتابخانه و کمبود مجله‌ها در کتابخانه‌های محل خدمت برجسته‌ترین دلیل اشتراک شخصی اعضای هیأت علمی دانشکده‌های مکانیک دانشگاه‌های فنی و مهندسی دولتی مستقر در تهران است.

در ضمن گرچه تعدادی از مجله‌های مورد اشتراک در کتابخانه‌ها وجود داشته ولی اکثر اعضای هیأت علمی به دلیل مشکلات فتوکپی و امانت و استفاده مکرر، اشتراک شخصی را ترجیح می‌دهند. همچنین تعدادی به دلیل عضویت در انجمن‌های مهندسان بین‌المللی، مجله‌ها را به صورت رایگان مشترک هستند.

پیشنهادها

مجله‌ها از جمله مطلوب‌ترین بسترهای طرح اندیشه‌های نوین تلقی می‌شوند و مقاله‌های مجله‌ها به عنوان نخستین مجرای طرح اندیشه نو در جوامع مختلف پذیرفته شده است. همچنین پژوهش وجه مهمی از فعالیت‌های انسان است و دانش بشری با کمک پژوهش رشد می‌کند، توسعه می‌یابد، و در نهایت به گسترش مرزهای معرفت و دانش پژوهی می‌انجامد. لذا پژوهش یاری‌رسان انسان در پیدا کردن راه حل مسئله‌ها و حل تضادها است.^۱

۱. عباس، حری "بررسی ربط میان مجلات منتشره حوزه‌های تخصصی و ارتقای علمی متخصصان کشور" مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، فصلنامه علمی پژوهشی دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران سال اول، ۱۳۷۴.

- برای رهگشایی پژوهش‌های بعدی و براساس نتایج حاصل از تحلیل اطلاعات و بررسی‌های آماری پیرامون موضوع پژوهش پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌شود:
۱. کتابداران از طریق به نمایش گذاشتن مجله و معرفی آن در زمانی مشخص و همچنین برگزاری جلسات، اعضای هیأت علمی را به استفاده از مجله‌ها ترغیب کنند.
 ۲. مسئولان دانشگاه‌های فنی و مهندسی با حذف مراحل پیچیده اداری جهت استفاده از ارز مصوب اعضای هیأت علمی در رفع مشکلات آنان اقدام کنند.
 ۳. تسهیلاتی فراهم شود تا اعضای هیأت علمی فنی و مهندسی دانشگاه‌های دولتی از ارز دولتی به منظور تهیه مجله‌های علمی خارجی مورد نیاز خود همانند سال‌های قبل استفاده کنند.
 ۴. مسئولان کتابخانه‌های دانشگاه‌های فنی و مهندسی مستقر در تهران با بهینه کردن وسایل خدماتی از قبیل فتوکپی و تکثیر به موقع مقالات مورد نیاز اعضای هیأت علمی، امکان استفاده بیشتر از مجلات مورد استفاده در کتابخانه‌ها را فراهم سازند.
 ۵. مسئولان کتابخانه‌ها با پیگیری مستمر از تأخیر مجلات جلوگیری کنند.
 ۶. با همکاری مسئولان کتابخانه‌های مختلف فنی و مهندسی و تهیه فهرست مشترک و مبادله این فهرست میان دانشگاه‌ها امکان اطلاع از موجودی مجله‌های دانشگاه‌های مختلف فراهم شود.
 ۷. با توجه به قیمت نسبتاً بالای مجله‌های دانشکده‌های فنی و مهندسی برای صرفه‌جویی می‌توان با تهیه فتوکپی از مجله‌های سایر دانشکده‌ها، مجموعه مجلات کتابخانه را تکمیل نمود.
 ۸. انتخاب مجله‌ها با نظر اعضای هیأت علمی صورت گیرد تا منابع مورد نظر تهیه شود.
- برای بهینه‌سازی فرایند استفاده از نشریات ادواری لاتین انجام پژوهش ذیل ضروری به نظر می‌رسد:
۱. بررسی شیوه‌گزینش، خرید مجلات علمی، و سفارش آنها در گروه مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران و ارائه الگوی مناسب؛
 ۲. بررسی ارتباط موضوعی مجله‌های انتخاب شده با نیاز استادان گروه مکانیک دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران.

مآخذ

۱. حری، عباس. "بررسی ربط میان مجلات منتشره حوزه‌های تخصصی و ارتقای علمی متخصصان کشور" *مجله روانشناسی و علوم تربیتی*، فصلنامه علمی و پژوهشی دانشکده و روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، سال اول، ۱۳۷۴.
 ۲. دانشگاه تهران، دانشکده علوم تربیتی، ۱۳۵۴. تحقیق درباره روش‌هایی که هیأت علمی دانشکده علوم دانشگاه تهران برای دستیابی به منابع و مدارک علمی به کار می‌برند. تهران: گروه آموزش کتابداری دانشکده علوم تربیتی: ۱-۱۹.
 ۳. کومار، کریشان. *روش‌های پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ترجمه فاطمه رهادوست. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴.
 ۴. میرزایی، اراز محمد. "بررسی میزان اشتراک مجلات توسط اعضای هیأت علمی دانشگاه‌های علوم پزشکی استان مازندران و مقایسه آن با موجودی کتابخانه‌های آن دانشگاه‌ها". پایان‌نامه فوق‌لیسانس کتابداری، دانشکده کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، ۱۳۷۲.
5. Grefsheim, Suzanne F; Etal. 1984 "Personal, Departmental Journal Subscription: Pancedor Pancedora for a Library's Journul Collection". *Bulletin of the Medical Library Association*. 72(2): 208-209.
 6. Schuegraf, Ernst; VanBommel, Martin F. "An Analysis of Personal Journal Subscribtions of University Faculty". PartII. *Arts and Professional Programs "Journal of the American Society for Information Science*. 45 (7): 477-482. 1994.